

ANDRZEJ FIRLEJCZYK

SYSTEM KOREKTY FUNDUSZU PŁAC A FUNKCJONOWANIE PIENIĘŻNEGO MECHANIZMU PODZIAŁU*

W społeczeństwie socjalistycznym zachowane zostały przesłanki funkcjonowania pieniężnego mechanizmu podziału produktu społecznego. Stąd też podział przeznaczony na spożycie tzw. indywidualnej części dochodu narodowego, przypadającej pracownikom sfery produkcji materialnej, następuje drogą tworzenia i wydatkowania funduszu nabywczego tej grupy pracowników. Suma płac indywidualnych składających się na dochody pieniężne tej grupy pracowników stanowi fundusz płac produkcji materialnej. Wielkość funduszu płac produkcji materialnej nie jest obojętna dla realizowanych proporcji podziału dochodu narodowego, jak i dla związków nominalnego i realnego funduszu płac. Sprawne funkcjonowanie kontroli funduszu płac w skali makroekonomicznej jest więc istotnym warunkiem prawidłowego funkcjonowania pieniężnego mechanizmu podziału. Wynika stąd potrzeba planowania funduszu płac i jego kontroli.

Badania funkcjonowania systemu korekty jako narzędzia kontroli typu mikroekonomicznego ujawniły istotny wpływ kontroli funduszu płac na postępowanie producentów¹. Funkcjonowanie kontroli funduszu płac nie pozostaje więc bez wpływu na wielkość i strukturę wytworzonego produktu społecznego i dochodu narodowego. Fakt, że organizacja kontroli funduszu płac poczęła w sposób niewątpliwie autonomiczny kształtować strukturę nakładów i wyników (produkcji materialnej, wkraczając niejako w uprawnienia centralnego planifikatora i naruszając ustalone przezeń proporcje gospodarcze, jest nader istotnym, aczkolwiek ubocznym i niezamierzonym wynikiem funkcjonowania systemu korekty².

* Fragment badań nad sprawnością kontroli funduszu płac, „Systemem korekty” zwana jest organizacja kontroli funduszu płac określona ostatnio Uchwałą Rady Ministrów nr 106 z 27. III. 1962 r. (Mon. Polski nr 29 poz. 123). System korekty — jako instrument mikroekonomicznej kontroli funduszu płac ocenił autor w artykule pod tym tytułem, zamieszczonym w Wiadomościach NBP nr 6 z 1966 r.

¹ Podkreśla to także B. Blass, *Problemy kształtowania i kontroli funduszu płac w gospodarce narodowej*, Finanse 1964, nr 4.

² Przez organizację kontroli rozumiemy tu budowę wewnętrzną mechanizmu działania, sposób kontroli. Różne mogą być mechanizmy działania, sposoby kon-

Głównym celem kontroli funduszu płac, dla którego przede wszystkim została ona zorganizowana jest współdziałanie w realizacji planowanych proporcji podziału dochodu narodowego i utrzymywaniu globalnej równowagi rynkowej. Jak wiadomo, fundusz płac produkcji materialnej stanowi około 50% dochodów pieniężnych ludności. Sprawność kontroli funduszu płac — z punktu widzenia prawidłowości funkcjonowania pieniężnego mechanizmu podziału — zależy od jej skuteczności w zakresie dostosowywania funduszu nabywczego pracowników produkcji materialnej do planowego podziału dochodu narodowego. Realizacja planowanego procesu zależy jednak nie tylko od wytworzenia planowanej wielkości, ale przede wszystkim od utrzymania planowanej struktury wytworzonego dochodu narodowego. Wiadomo, że tylko część produktów może służyć jako środki produkcji i środki spożycia. Wiadomo również, że na rynku chodzi zarówno o równowagę globalną, jak i o równowagę odcinkową, cząstkową.

W związku z tym istnieją co najmniej dwa warunki sprawności kontroli funduszu płac w skali makroekonomicznej: 1) niezbędna elastyczność kontroli dla dostosowania globalnego funduszu płac produkcji (materialnej proporcjonalnie do globalnej podaży środków (spożycia i 2) zgodność oddziaływania kontroli z preferencjami ustalonymi przez centralnego planifikatora, bądź jej neutralność wobec realizowanej przez producentów struktury nakładów i wyników produkcji. Jeżeli bowiem w rezultacie odchylenia struktury nakładów i wyników produkcji od preferencji społecznych³, rzeczowe i osobowe koszty produkcji przekroczą ustalone

troli funduszu płac, por. np. system korekty i system, rezerw. Ekspozowanie tego pojęcia w niniejszej pracy związane jest z podkreśleniem niezależności wpływu samej organizacji kontroli funduszu płac na strukturę nakładów i wyników produkcji materialnej. Dlatego wpływ ten nazywamy autonomicznym. Zależnie od przyjętych rozwiązań kontroli funduszu płac, autonomiczny wpływ jej organizacji (mechanizmu) na postępowanie producentów może kształtować się różnie. Przyczyny tych różnic tkwią właśnie w specyfice przyjętej organizacji kontroli. Rozróżnienie to, bardzo istotne dla badań sprawności kontroli funduszu płac, lepiej oddaje uniwersalne pojęcie organizacji aniżeli pojęcie systemu kontroli, ograniczone do jednego tylko z możliwych sposobów jej realizacji

³ Przez preferencje społeczne rozumiemy preferencje konsumentów i preferencje centralnego planifikatora w ich wzajemnym związku, por. „społeczny układ preferencji” w: J. G. Zieliński, *Rachunek ekonomiczny w socjalizmie*, Warszawa 1981, s. 114.

Przez preferencje centralnego planifikatora rozumiemy przyjmowane w NPG preferencje społeczeństwa jako całości, wyrażające potrzeby i możliwości rozwoju gospodarki narodowej na danym etapie i zakładające maksymalizację efektów przy danych środkach oraz minimalizację nakładów przy danym celu, również w toku realizacji planu, tj. wiążące realizację planu z zasadą gospodarności.

Używamy także pojęcia preferencji indywidualnych producentów jako wyrażającego indywidualne interesy przedsiębiorstw (i zatrudnionych pracowników), które, jak wiadomo — nie zawsze są zgodne z preferencjami społecznymi.

granice, bądź część wytworzonych produktów nie będzie odpowiadać potrzebom odbiorców, to nawet w przypadku utrzymania globalnego funduszu płac w granicach planu, sytuacja rynkowa musi kształtować się pod wpływem presji inflacyjnej. Zarówno z rozważań teoretycznych, jak i z doświadczenia praktycznego wynika, że organizacja kontroli funduszu płac winna jednoczyć potrzeby kontroli mikro- i makroekonomicznej oraz uwzględniać również stronę rzeczową procesu reprodukcji społecznej. Uzasadnia to niewątpliwy prymat strony rzeczowej procesu reprodukcji nad jego stroną finansową: przedmiotem pieniężnego podziału może być tylko to, co zostało rzeczowo wytworzone. Organizacja pieniężnych stosunków podziału wyklucza bezpośredni przymus kupna produktów niepotrzebnych nabywcy. Abstrahowanie od przebiegu procesów rzeczowych w organizacji kontroli funduszu płac powoduje, że kreowany fundusz nabywcy pracowników produkcji materialnej może nie zostać zrównoważony globalną i strukturalną podażą środków spożycia, bądź też, że wielkość tego funduszu może okazać się niedostateczna dla realizacji podziału faktycznie wytworzonej dla spożycia indywidualnego części dochodu narodowego. Nie spełniająca podanych warunków organizacja kontroli funduszu płac uniemożliwia prawidłowe wykorzystanie funkcji rozdzielczej finansów, i — co z tego wynika — wyklucza sprawne działanie kontroli funduszu płac z punktu widzenia prawidłowego funkcjonowania pieniężnego mechanizmu podziału.

Ocena funkcjonowania systemu korekty w pieniężnym mechanizmie podziału wymaga więc zbadania: 1) wpływu organizacji kontroli funduszu płac na realizowaną strukturę nakładów i wyników produkcji, 2) działania systemu w zakresie dostosowywania funduszu nabywczego pracowników produkcji materialnej do planowego podziału dochodu narodowego, oraz 3) ustalenia i wyodrębnienia przyczyn nieprawidłowości tkwiących w organizacji kontroli funduszu płac od pozostałych.

WPLYW ORGANIZACJI KONTROLI FUNDUSZU PŁAC NA REALIZOWANĄ STRUKTURĘ NAKŁADÓW I WYNIKÓW PRODUKCJI

1. Wpływ zasady „automatycznej” — to jest niezależnej od dostosowania ponadplanowej produkcji do preferencji społecznych — korekty planów funduszu płac na postępowanie producentów polega przede wszystkim na stymulowaniu przekraczania planów produkcji poszczególnych przedsiębiorstw. Oznacza to możliwość żywiołowego kształtowania struktury ponadplanowej produkcji przedsiębiorstw, podporządkowanego wzajemnie nie wiążącym się, nieskoordynowanym preferencjom indywidualnych producentów. Bodźcowe oddziaływanie zasady korekty sprawia, że organizacja kontroli funduszu płac staje się niezależną od centralnego planifikatora, niejako autonomiczną instytucją kształtowania

struktury produkcji. Pomimo ograniczonego wpływu, który obejmować może tylko strukturę ponadplanowej — w przekroju indywidualnych producentów — produkcji, tego rodzaju oddziaływanie zasady korekty może okazać się daleko idące.

Doświadczenia ostatnich lat potwierdzają słusność powyższych tez wydedukowanych z założeń organizacji systemu korekty. Zmierzający do uzyskania dodatkowego funduszu płac producenci nastawiali się rzeczywiście na przekraczanie indywidualnych planów produkcji. Realizowali to zarówno w sferze produkcji, jak i w sferze planowania (walka o niskie plany zadań gospodarczych), co tym więcej rozszerzało zakres autonomicznego wpływu organizacji kontroli funduszu płac na strukturę produkcji.

a) Odchylenia struktury produkcji od planu występowały przede wszystkim w zakresie proporcji produkcji działu I i działu II, głównie ze względu na bardziej sprzyjające ponadplanowej produkcji warunki przemysłu środków wytwarzania⁴. Zmiany struktury wytworzonego dochodu narodowego w stosunku do planu powodowały »odchylenia od planowanego podziału.

b) Odchylenia od planowanej struktury produkcji występujące również wewnątrz działu I i działu II kształtowały się analogicznie — pod silnym wpływem dążeń producentów do uzyskania dodatkowego funduszu płac. Odchylenia te powodowały zmiany planowanej struktury rozwoju przemysłu środków produkcji i środków spożycia, jak również zmiany szczegółowej struktury asortymentowej produkcji poszczególnych przemysłów w stosunku do planu. Zmiany te powodowały z kolei nadwyżki i niedobory częściowej podaży produktów, decydujące o braku odcinkowej równowagi i wynikających stąd trudnościach rynkowych. Zmiany te nie wyrażają oczywiście wyłącznie wpływu organizacji kontroli funduszu płac, a zwłaszcza zasady korekty, wydaje się jednak, że jest ona jedną z ważniejszych przyczyn omawianych dysproporcji.

Ostatecznym skutkiem takiego oddziaływania zasady korekty na postępowanie producentów są więc trudności realizacji podziału tej części

⁴ W związku z przyjętym prymatem rozwoju przemysłu środków produkcji oraz większym uzależnieniem zaopatrzenia surowcowego przemysłu środków spożycia od warunków naturalnych (czynnik urodzaju) i handlu zagranicznego, znacznie większe możliwości ponadplanowej produkcji ma przemysł środków wytwarzania. Potwierdzają to wskaźniki wykonania planu produkcji środków produkcji i środków spożycia publikowane np. w Uchwałach Sejmu o NPG. Tendencję tę podkreśla również literatura dotycząca kontroli funduszu płac, por. m. in. B. Blass, *Mierniki oceny działalności przedsiębiorstwa przemysłowego w gospodarowaniu funduszem płac*, w książce: *Mierniki oceny działalności przedsiębiorstwa przemysłowego*, Warszawa 1964, s. 52—53; także M. Boruń, *Zagadnienia mierników wyników gospodarczych przedsiębiorstwa a bankowa kontrola funduszu płac*, praca wykonana w Śląskim Instytucie Naukowym, 1964 r., s. 31 i 79.

dochodu narodowego, której składniki rzeczowe wytworzone ponadplanowo przez przedsiębiorstwa odpowiadają przede wszystkim preferencjom indywidualnych producentów.

2. Oddziaływanie „automatycznej” korekty planów funduszu płac musiało więc powodować narastanie zbędnych i nadmiernych zapasów w przemyśle oraz niechodliwych i trudnozbywalnych zapasów w handlu. Nie odpowiadające potrzebom odbiorców produkty gromadziły się zarówno w postaci wyrobów gotowych i towarów, jak i materiałów oraz półfabrykatów, przy czym ze względu na panujące na ogół warunki rynku producenta zapasy nieprawidłowe narastały głównie u odbiorców. Te nieuzasadnione gospodarczo zamrożenia środków produkcji i środków konsumpcji, żywiłowo — wbrew preferencjom centralnego planifikatora — powiększały fundusz akumulacji społecznej.

Wpływ kontroli funduszu płac na strukturę realizowanej produkcji znajduje więc swój wyraz również w sferze podziału rzeczowego dochodu narodowego. Ponadplanowy przyrost zapasów, powodujący notowane niemal każdego roku odchylenia proporcji podzielonego dochodu narodowego od planu, kształtował się nie tylko pod wpływem „automatycznej” korekty planów funduszu płac indywidualnych producentów. Wydaje się jednak, że autonomiczny wpływ organizacji kontroli funduszu płac na postępowanie producentów jest jednym z ważniejszych czynników ponadplanowego przyrostu zapasów w naszej gospodarce.

3. Niezbędne — w związku z tym — porządkowanie struktury zapasów w przemyśle i w handlu wymagało angażowania środków pieniężnych w sfinansowanie poważnych przecen zapasów towarów w handlu i przeszacowań oraz tzw. złomowań zapasów w przemyśle. Niezależnie od formalnych źródeł tych środków sfinansowanie tych przecen i przeszacowań oznacza nieproduktywne pomniejszanie wygospodarowanej w danym roku akumulacji finansowej. Wynika stąd, że wykazywana w latach poprzednich wartość przyrostu zapasów i akumulacja finansowa nie odpowiadały realnej użyteczności produktów.

Wpływ autonomicznego oddziaływania organizacji kontroli funduszu płac okazuje się stąd również jedną z ważniejszych przyczyn nieproduktywnego wykorzystywania części nagromadzonych zasobów oraz akumulacji finansowej. Nieproduktywne przeznaczenie części dochodów systemu finansowego, nie związane z zaspokajaniem realnych potrzeb społecznych, oznacza jednocześnie ograniczanie tempa wzrostu gospodarczego.

4. Zasada „automatycznej” korekty planów funduszu płac pozwala indywidualnym producentom realizować ponadplanowy — w stosunku do narodowych planów gospodarczych — przyrost zatrudnienia, legalizując kreację funduszu płac na jego opłacenie. Ten ponadplanowy przyrost zatrudnienia może mieć charakter legalny, bądź też może wynikać ze

świadomego łamania przez producentów dyscypliny planu zatrudnienia⁵. Notowane w ostatnich latach rozmiary ponadplanowanego zatrudnienia, m. in. stymulowanego niewątpliwie możliwością legalizowanego opłacania dodatkowo zatrudnionych pracowników, wskazują, że tą drogą właśnie autonomiczny wpływ organizacji kontroli funduszu płac sięga również alokacji zasobów siły roboczej.

a) Odchylenia od planowanej struktury przyrostu zatrudnienia tak w zakresie jego podziału między dział I i II, jak wewnątrz tych działów, wiążą się bezpośrednio ze strukturą produkcji materialnej i strukturą rozwoju przemysłów środków produkcji i środków spożycia. Te podstawowe proporcje gospodarcze nie powinny być realizowane poza ustaleniami narodowych planów gospodarczych.

b) Wykorzystywanie wynikających z organizacji kontroli funduszu płac możliwości ponadplanowego zatrudnienia! dodatkowo obniża wydajność pracy poniżej poziomu możliwego do uzyskania w warunkach poszczególnych producentów. Zasada korekty stymuluje więc w ten sposób obniżenie wydajności pracy w stosunku do realnych możliwości gospodarki, wraz z dalszymi wynikającymi stąd konsekwencjami⁶.

Notowane w ostatnich latach w przemyśle jako całości nie osiągnięcie planowego poziomu wydajności pracy koreluje z ponadplanowym przyrostem zatrudnienia, aczkolwiek nie stanowi on jedynej przyczyny niższej wydajności pracy.

Omówione wyżej (1—4) skutki autonomicznego wpływu systemu korekty na strukturę realizowanej produkcji wyrażają głównie działanie zasady korekty legalizującej dodatkowy fundusz płac. Wpływ kontroli funduszu płac w tym zakresie jest w rzeczywistości silniejszy i obejmuje jeszcze dalsze — nie wymienione dotychczas — dziedziny. Silniejszy w związku z działaniem — obok zasady korekty — szeregu środków dodatkowej legalizacji ponadplanowego funduszu płac, nie zapewniających każdorazowej zgodności podejmowanych decyzji o uznaniu przekroczeń funduszu płac z preferencjami społecznymi⁷. Obejmuje zaś dalsze dziedziny

⁵ Por. na. in. znaną uchwałę Rządu i CZRR z 23 lipca 1963 r., a także publikowane bieżąco w prasie oceny sytuacji gospodarczej.

⁶ „Bo przecież wzrost produkcji, przekroczenie planów produkcji może być osiągnięte za pomocą rozmaitych czynników: przedłużania czasu pracy, zwiększenia zatrudnienia, przy pomocy nowej techniki, usprawnień organizacyjnych i zwiększenia intensywności pracy robotnika. Tylko w tym ostatnim przypadku jesteśmy zainteresowani w tym, żeby fundusz płac był korygowany w górę. Natomiast jeśli przekroczenie planu następuje w wyniku zmian technicznych nie ma potrzeby proporcjonalnego korygowania funduszu płac. Tymczasem system automatycznej korekty funduszu płac powoduje korygowanie go w każdym przypadku zwiększenia zadań produkcyjnych. I to jest chyba jego główne zło” — B. Fick, *Trudne sprawy kontroli funduszu płac*, w cyt. książce: *Mierniki oceny działalności przedsiębiorstwa przemysłowego*, s. 212—213.

⁷ Wynika to z faktu, że — nawet przy założeniu zgodności planowanej produktywności funduszu płac z planowaną strukturą produkcji — przekroczenia funduszu

w konsekwencji kontroli planowanego (także dodatkowego) funduszu płac do wartości produkcji. Jako sprzysiężenie zewnętrznych parametrów płac w oparciu o zasadę proporcjonalności, to znaczy relacji funduszu organizacji kontroli funduszu płac: planów funduszu płac i mierników produkcji, zasada proporcjonalności przenosi zawarte w nich nieprawidłowości do kontroli funduszu płac, umożliwiając w ten sposób wykorzystywanie oderwanej od faktycznych potrzeb przedsiębiorstwa planowanej produktywności funduszu płac, a zwłaszcza mierników produkcji oderwanych od jej pracochłonności, dla pozorowania efektywnego angażowania funduszu płac. Zasięg autonomicznego wpływu organizacji kontroli zależy tu głównie od wielkości marginesu planowanej produkcji nie objętego szczegółowymi dyrektywami asortymentowymi.

5. Jedną z poważniejszych konsekwencji wpływu systemu korekty, a zwłaszcza zasady proporcjonalności na postępowanie producentów, są niepożądane społecznie zmiany struktury kosztów wytwarzania, związane

płac wyrażają nie tylko nie objęte planem dodatkowe potrzeby płacowe przedsiębiorstwa, ale i nieprawidłowości wewnątrzzakładowej gospodarki funduszu płac producentów. I w tej uproszczonej postaci przekroczenia funduszu płac reprezentują zawsze łączne saldo cząstkowych, odcinkowych odchyłeń potrzeb płacowych od planu wyrażających wpływ wielu dwukierunkowo działających czynników na zmiany zapotrzebowania płacowego w toku realizacji planu. Przedstawia to schemat typowej sytuacji, w której wpływ uzasadnionych i nieprawidłowych, zazwyczaj jednocześnie występujących przyczyn przekroczenia funduszu płac, jest częściowo zneutralizowany działaniem czynników zmniejszających zapotrzebowanie płacowe w stosunku do planu:

Oszczędności	Przekroczenia
1) zaostrzenie współczynników pracochłonności drogą:	1) nieplanowane uzasadnione ekonomicznie dodatkowe potrzeby płacowe 200
a) organizacji produkcji 100	2) nieprawidłowości wewnątrz zakładowej gospodarki funduszem płac 200
b) postępu technicznego 100	

Nawet w tej uproszczonej postaci niemożliwe — jak widać — jest jednoznaczne określenie przyczyn przekroczenia funduszu płac. Wynika stąd możliwość umownego jedynie wyboru głównych przyczyn przekroczenia funduszu płac i neutralizujących go oszczędności oraz konieczności podporządkowania tego wyboru jednemu z możliwych kryteriów. Przyjęcie kryterium bodźcowego oddziaływania kontroli funduszu płac sprzyja — w tym przypadku — lepszemu wykorzystaniu zasobów i dostosowaniu produkcji do zapotrzebowania odbiorców, lecz jednocześnie powoduje, że uznawanie (legalizacja) przekroczeń funduszu płac kryje nieprawidłowości wewnątrzzakładowej gospodarki płacowej producenta. Przyjęcie kryterium ścisłej kontroli oddziałuje na ograniczenie tych nieprawidłowości, lecz jednocześnie przeciwdziała efektywniejszemu wykorzystywaniu zasobów i dostosowaniu produkcji do potrzeb odbiorców. Żadne z tych kryteriów nie pozwala na pełną realizację celów kontroli funduszu płac. Te sprawy mogą być jedynie rozwiązane poprzez działania mechanizmu samoregulacji wewnątrz przedsiębiorstwa, a nie w trybie decyzji zewnętrznych.

z nieefektywnym wykorzystywaniem zasobów produkcyjnych⁸. W zależności od oderwania mierników produkcji od jej pracochłonności, przenieszonego przez zasadę proporcjonalności do kontroli funduszu płac, nastawia ona producentów na pozorowanie wyższej produktywności funduszu płac drogą maksymalizacji udziału surowców i półfabrykatów w wartości produkcji, możliwej tylko w przypadku niskiego stopnia ich przetworzenia. Powoduje to podrożenie jednostkowych kosztów produkcji oraz obniżenie poziomu akumulacji finansowej w stosunku do realnych możliwości gospodarki.

Wpływ systemu korekty, a zwłaszcza zasady proporcjonalności nastawiającej producentów na utrzymywanie niskiego, bądź dalsze obniżanie stopnia przetwarzania zużywanych surowców i półfabrykatów, jest bezpośrednią przyczyną dalszych kierunków autonomicznego wpływu organizacji kontroli funduszu płac na stronę rzeczową procesu produkcji społecznej.

6. Wyrażają go przede wszystkim trudności dostosowywania struktury realizowanej produkcji do preferencji społecznych pod względem postępu technicznego, nowoczesności, jakości itp. podstawowych wymogów ekonomicznych, określających użyteczność produktów⁹. Lepsze dostosowanie użyteczności produkcji do preferencji społecznych notowane jest głównie w przemysłach i przedsiębiorstwach eksperymentujących, które w miejsce mierników brutto zastosowały do określania produktywności funduszu płac mierniki wyspecjalizowane, wiążące ją poprawnie z pracochłonnością produkcji. Występujące na rynku nadwyżki podaży produktów niechodliwych i trudnozbywalnych posiadają ten charakter głównie ze względu na niski — nie odpowiadający preferencjom odbiorców i cenie produktów — poziom ich użyteczności, wyrażający niedostateczny stopień oraz niedostateczną jakość przetworzenia przedmiotów pracy. Niska użyteczność produkcji powoduje m. in. — podobnie jak nie dostosowanie struktury asortymentowej produkcji do potrzeb odbiorców — nadmierny, ponadplanowy przyrost zapasów i nierealność wykazywanej akumulacji finansowej.

Osiągnięcie pożądanego społecznie poziomu użyteczności produkcji nie wydaje się możliwe przy kontroli funduszu płac opartej na zasadzie proporcjonalności, przynajmniej wówczas, jeśli stosowane do określenia produktywności funduszu płac mierniki produkcji (będą nadal oderwane od jej pracochłonności).

7. Ewidentnym skutkiem niskiego stopnia przetwarzania zużywanych surowców i półfabrykatów jest dodatkowe, ponadplanowe zapotrzebowa-

⁸ Por. znaną dyskusję o nieadekwatności mierników produkcji brutto do kontroli funduszu płac.

⁹ „[...] dążność do wykonania wartościowych planów produkcji zmniejszała troskę o jakość produkowanych wyrobów. Odbiciem [...] stałe narastanie gospodarczo zbędnych zapasów wyrobów gotowych” (M. Boruń, op. cit., s. 32).

nie środków produkcji. To stymulowane autonomicznie przez kontrolę funduszu płac, sztuczne, dodatkowe zapotrzebowanie powoduje poważne skutki dla funkcjonowania i rozwoju gospodarki, w szczególności dla struktury rozwoju przemysłu, pozostającego pod naciskiem nieplanowanego zapotrzebowania dodatkowych środków produkcji. Wpływ organizacji kontroli funduszu płac, dającej uprzywilejowanie ekstensywnym czynnikom wzrostu gospodarczego, wydaje się jednak dominujący.

8. System korekty, a zwłaszcza zasada proporcjonalności, oddziałuje również na strukturę wartości wytworzonej produkcji. W zależności od oderwania mierników produkcji od potrzeb kontroli funduszu płac, umożliwi ona producentom pozorowanie wyższej produktywności funduszu płac również drogą maksymalizacji udziału akumulacji finansowej w wartości zrealizowanej produkcji¹⁰. Podejmowane w tym celu manewry kalkulacyjne, liberalizacja kontroli jakościowej oraz manewry asortymentowe przechylające strukturę produkcji w kierunku zwiększenia udziału wyżej niż przeciętnie rentownych wyrobów, obejmują głównie — lecz nie wyłącznie — asortymenty o niewielkiej elastyczności popytu. Ze względu na skutki powodowane w sferze podziału manewry te są oczywiście społecznie niepożądane.

Maksymalizacja udziału akumulacji w wartości wytworzonej produkcji realizowana jest przez producentów również pod wpływem innych czynników. Niemniej wpływ omawianej organizacji kontroli funduszu płac jest w tym zakresie poważny.

Analiza głównych kierunków autonomicznego wpływu systemu korekty na strukturę nakładów i wyników produkcji pozwala na stwierdzenie pewnej prawidłowości. Otóż wpływ ten, wynikający z organizacji kontroli wzrasta proporcjonalnie do niedostosowania zewnętrznych parametrów określających produktywność funduszu płac do potrzeb jego kontroli. Im bardziej nie odpowiadające potrzebom kontroli są plany funduszu płac i mierniki produkcji, to jest im bardziej kontrolowana produktywność funduszu płac nie związana jest z pracochłonnością produkcji, tym więcej system korekty nieadekwatny jest do celów kontroli funduszu płac. Oznacza to tym słabsze kontrolne, oraz tym silniejsze bodźcowe, oddziaływanie organizacji kontroli funduszu płac na postępowanie producentów, tym większy wpływ i dalej idące skutki autonomicznego kształtowania struktury nakładów i wyników produkcji.

Jak widać, skutki wpływu systemu korekty na strukturę nakładów i wyników produkcji są nie tylko liczne i daleko idące, wnoszące elementy żywiołowości w przebieg procesów reprodukcji, ale przede wszy-

¹⁰ Por. M. Lesz, *Bodźce i mierniki działalności przedsiębiorstwa przemysłowego a potrzeby rynku*, w cyt. książce *Mierniki oceny działalności przedsiębiorstwa przemysłowego*, s. 21—23.

stkim sprzeczne z preferencjami społecznymi. Nadmiernie wyeksponowane działanie bodźcowe systemu nie tylko ogranicza jego funkcje kontrolne, ale — co nader istotne — czyni z tej instytucji instrument autonomicznie legalizujący kształtowanie struktury nakładów i wyników produkcji zgodnie z preferencjami indywidualnych producentów, poprzez uznawanie zaangażowanego w tej produkcji funduszu płac. Wynikające stąd odchylenia struktury rzeczowej produkcji i związanych z nią nakładów od preferencji społecznych, muszą powodować trudności w realizacji planowego podziału dochodu narodowego.

DZIAŁANIE SYSTEMU KOREKTY W ZAKRESIE DOSTOSOWYWANIA FUNDUSZU NABYWczego PRACOWNIKÓW PRODUKCJI MATERIALNEJ DO PLANOWEGO PODZIAŁU DOCHODU NARODOWEGO

Głównym zadaniem, jakie ma do spełnienia kontrola funduszu płac z punktu widzenia prawidłowego funkcjonowania pieniężnego mechanizmu podziału, jest współdziałanie w realizacji planowanych proporcji podziału dochodu narodowego i utrzymywaniu globalnej równowagi rynkowej. Realizacja tego zadania polega na dostosowywaniu funduszu nabywczego pracowników produkcji materialnej do planowego podziału dochodu narodowego, w szczególności na utrzymywaniu planowego powiązania między wielkością funduszu płac produkcji materialnej kształtującego fundusz nabywczy zatrudnionych w tej sferze pracowników, a podażą produktów i zabezpieczeniu w ten sposób warunków globalnej równowagi rynkowej.

Zadanie to — w ramach omawianej organizacji kontroli funduszu płac — realizować mają: zasada proporcjonalności i zasada korekty, stawiąca do dyspozycji indywidualnych producentów — proporcjonalny do ponadplanowej produkcji — dodatkowy fundusz płac, a także wprowadzone w celu uelastycznienia kontroli instytucje legalizacji określonych przekroczeń funduszu płac. Ekonomicznym uzasadnieniem dla ponadplanowo (w wyniku korekty) kreowanego funduszu płac ma być dodatkowa produkcja. Pokrycie dodatkowego kreowanego w drodze uzasadnionych przekroczeń funduszu płac stanowiąc mają efekty rzeczowe i finansowe przyjęte za podstawę ich legalizacji. Czy tego rodzaju organizacja kontroli funduszu płac rzeczywiście zapewnia jej sprawne funkcjonowanie, a zwłaszcza ekonomiczne zrównoważenie legalizowanej dodatkowej kreacji funduszu płac?

Jak wiadomo, głównym warunkiem równowagi na rynku środków spożycia jest, by pracownicy zatrudnieni w dziale II wytworzyli Volumen środków spożycia wystarczający na zrównoważenie: a) funduszu nabywczego pracowników działu I, b) funduszu nabywczego pracowników działu II, c) funduszu nabywczego pracowników sfery nieprodukcyjnej.

1. Zasada korekty planów funduszu płac indywidualnych producentów nie może zapewnić realizacji podstawowego warunku równowagi rynkowej, powoduje bowiem odchylenia struktury źródeł kreacji funduszu płac w stosunku do planu. Ponieważ przedsiębiorstwa działu II pracują z reguły w gorszych warunkach, nie pozwalających na porównywalne do przedsiębiorstw działu I przekraczanie planów produkcji, korekta jednostkowych planów funduszu płac powoduje ponadplanową kreację dochodów płacowych pracowników działu I, której jednocześnie nie równoważy dodatkowa podaż środków spożycia wytworzonych w dziale II¹¹. Ponadplanowa produkcja środków wytwarzania powoduje z kolei angażowanie dodatkowego funduszu płac w przedsiębiorstwach przetwarzających półfabrykaty, proces ten jest niewątpliwie kumulatywny.

2. Legalizacja przekroczeń funduszu płac zrealizowanych przez indywidualnych producentów podobnie narusza planowaną strukturę źródeł funduszu płac¹². Dodatkowego funduszu płac działu I nie równoważą bowiem na rynku efekty związane bezpośrednio z jego kreacją, jak również nie neutralizuje go zmniejszenie zapotrzebowania funduszu płac w przedsiębiorstwach tego działu (związane np. ze zmniejszeniem zapotrzebowania odbiorców na materiały w związku z wyższym, stopniem ich przetwarzania), co wynika ze struktury dopuszczonych do legalizacji i legalizowanych przekroczeń funduszu płac.

Rezultatem tego rodzaju funkcjonowania systemu korekty może być tylko stała presja inflacyjna na rynku środków spożycia, wyrażająca kształtowanie się funduszu nabywczego pracowników działu I w sposób nie dostosowany do planowego podziału dochodu narodowego.

3. Zasada korekty powodująca kształtowanie struktury ponadplanowej produkcji pod kątem preferencji indywidualnych producentów stwarza również przesłanki naruszania częściowej (odcinkowej) równowagi rynkowej. Kreowany dodatkowo fundusz płac w przedsiębiorstwach działu II może co prawda znaleźć pokrycie w dodatkowej globalnej podaży towarów, struktura tej podaży nie musi jednak odpowiadać preferencjom konsumentów. Niesprawne funkcjonowanie kontroli wyraża się tu w le-

¹¹ „Silniejsze tempo realizacji planów produkcji przez przedsiębiorstwa wytwarzające środki produkcji niż przez przedsiębiorstwa produkcji środków spożycia spowodowało z jednej strony znaczny ponadplanowy wpływ gotówki na rynek, na którym powstawały równocześnie niedobory masy towarowej nie dostarczonej przez przedsiębiorstwa grupy B” — M. Boruń, op. cit., s. 31, por. także B. Blass, *Problemy ...*, 1. c.

¹² „Trzeba podkreślić, że system kontroli, jak i układ bodźców nie stwarzają dostatecznie silnych preferencji dla ponadplanowej produkcji rynkowej i że wszystkie urządzenia uelastyczniające gospodarkę funduszem płac mogą być wykorzystywane najszerzej w dziedzinie produkcji dóbr inwestycyjnych i zaopatrzeniowych” — S. Michalski, *Gospodarka funduszem płac i jego kontrola*, Wiadomości NBP 1964, nr 4, s. 107.

galizowaniu funduszu płac angażowanego w produkcji środków spożycia, nie odpowiadającej preferencjom społecznym.

Wzrost trudnozbywalnych i niechodliwych zapasów towarowych w okresie funkcjonowania systemu korekty niewątpliwie w części wynika z niedostosowania struktury ponadplanowej produkcji środków spożycia do potrzeb rynku. Legalizowana zasadą automatycznej korekty kreacja dodatkowego funduszu płac pracowników działu II zaangażowanego w" tej produkcji pogłębia presję inflacyjną występującą na rynku środków spożycia.

Analogiczna sytuacja istnieje w dziedzinie produkcji środków wytwarzania. Odkładające się w nieplanowanym; przyroście zapasów nie przetwarzane dalej przedmioty pracy i nie eksploatowane środki pracy oraz nie przyjęte przez odbiorców zagranicznych środki produkcji, nie przynoszą efektów mających zrównoważyć — w rachunku makroekonomicznym — zaangażowany w ich produkcji dodatkowy fundusz płac. Oznacza to dalsze niedostosowanie funduszu nabywczego pracowników produkcji materialnej do planowego podziału dochodu narodowego.

Kreacja dodatkowego funduszu płac w sposób żywiłowy, zmieniający planowaną strukturę źródeł funduszu płac i nie zabezpieczający jego pokrycia na rynku środków spożycia, wyraża głównie wpływ zasady korekty przyjętej za podstawę kontroli dodatkowego funduszu płac, a także — w mniejszym stopniu — uznawania przekroczeń funduszu płac za ekonomicznie uzasadnione. Niesprawność funkcjonowania systemu korekty w omawianym zakresie powoduje również zasada proporcjonalności, przyjęta za podstawę kontroli planowanego (i dodatkowego) funduszu płac.

4. W zależności od stopnia niąpowiązania planów funduszu płac i mierzonych produkcji z pracochłonnością planowanej i realizowanej produkcji, zasada proporcjonalności sprzyja nie uzasadnionej ekonomicznie kreacji funduszu płac. Realizowana drogą odrywania płac indywidualnych od obowiązujących stawek i taryfikatorów, liberalizacji normowania wydajności pracy (nie uwzględniającego postępu technicznego i organizacyjnego) oraz wyrażająca wiele innych nieprawidłowości wewnątrzzakładowej gospodarki funduszem płac producentów kreacja funduszu płac stanowi część rocznych przyrostów funduszu płac. System korekty jako organizacja kontroli globalnego funduszu płac przedsiębiorstw nie ma nic wspólnego bezpośrednio z kontrolą płac indywidualnych, którym pozwala się kształtować w sposób wręcz żywiłowy. W związku z tym wysuwano nawet propozycje organizacji kontroli funduszu płac przedsiębiorstw polegającej wyłącznie na kontroli płac indywidualnych¹³.

¹³ Por. W. Krencik, *Badania polityki zatrudnienia i płac w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1962 r. s. 170.

Faktem jest, że obowiązująca organizacja kontroli funduszu płac, a zwłaszcza przyjęta za podstawową zasada proporcjonalności, sprzyjała realizacji „nacisku na płace”, nie uzasadnionemu różnicowaniu płac indywidualnych wewnątrz poszczególnych przemysłów, a nawet przedsiębiorstw, oraz osłabieniu dyscypliny w dziedzinie gospodarki funduszem płac producentów.

5. Ujemny wpływ zasady proporcjonalności na powiązanie płac indywidualnych z realnymi nakładami pracy, będące zasadniczym warunkiem dostosowania funduszu nabywczego pracowników produkcji materialnej do potrzeb (planowego podziału dochodu narodowego, pogłębia dodatkowo organizacja systemu korekty nie przewidująca neutralizacji (pokrycia) nie zalegalizowanych przekroczeń funduszu płac przez wykazujących je producentów. Obowiązujące blokowanie części połowy funduszu premiewego pracowników umysłowych i fakultatywne wstrzymywanie wypłat przypadającej pracownikom części funduszu zakładowego (nadwyżki spółdzielni pracy) — i to o ile fundusze te zostaną wygosparowane — nie reprezentuje dostatecznego zrównoważenia nie zalegalizowanych ponadplanowych wypłat funduszu płac. Wynika stąd, że system korekty może stymulować nieuzasadnione przekroczenia funduszu płac, gdyż stosowane sankcje nie zależą — w zasadzie — od ich wielkości i w łącznym rachunku dla przedsiębiorstwa większe nieuzasadnione przekroczenia funduszu płac mogą być bardziej „opłacalne”. Praktyczne ograniczenie sankcji do pracowników umysłowych przedsiębiorstw nie oddziałuje na poprawę stosunku pozostałych pracowników do dyscypliny płacy i pracy. Przy kontroli funduszu płac opartej o zasadę proporcjonalności jest to w zasadzie niemożliwe.

Jak widać, organizacja systemu korekty nie tylko nie zapewnia utrzymania globalnego funduszu płac w granicach narodowych planów gospodarczych, ale także — w rezultacie stymulowania odchyłeń struktury źródeł kreacji funduszu płac od planu oraz sprzyjania żywiołowemu kształtowaniu się płac indywidualnych — różnicuje strukturę popytu konsumentów niezgodnie z preferencjami planu centralnego wyrażającymi społeczne możliwości wzrostu i struktury spożycia.

Potwierdza to rozwój sytuacji rynkowej w okresie funkcjonowania systemu korekty oraz przeprowadzone analizy tej sytuacji. Oddziaływanie organizacji kontroli funduszu płac na stosunki podziału okazuje się więc również autonomiczne, stymulujące niezgodnie z preferencjami społecznymi dysproporcje i napięcia pogłębiające presję inflacyjną na rynku środków spożycia.

Nie dostosowując funduszy nabywczych pracowników produkcji materialnej do planowego podziału dochodu narodowego, system korekty nie odpowiada warunkom prawidłowego funkcjonowania pieniężnego mechanizmu podziału.

PRZYCZYNY NIESPRAWNOŚCI SYSTEMU KOREKTY

Niesprawne działanie systemu korekty wynika z niedostosowania podstawowych założeń jego organizacji do potrzeb makroekonomicznej kontroli funduszu płac.

1. Przyjęta za podstawę operatywnej legalizacji dodatkowego funduszu płac zasada korekty jednostkowych planów funduszu płac bezpośrednio stymuluje — w różnych warunkach pracy przemysłów działu I i działu II — odchylenia: 1) struktury źródeł kreacji funduszu płac, oraz 2) struktury rzeczowej produkcji w stosunku do planu. Odchylenia te w praktyce oznaczają przeważnie nadwyżkę funduszu nabywczego pracowników produkcji materialnej (głównie zatrudnionych w dziale I) nad globalną podażą środków spożycia. Możliwy jest również odwrotny stosunek tych wielkości. Nożyce między popytem i podażą okazują się jeszcze bardziej rozwarte w wyniku nadwyżek cząstkowej podaży środków spożycia wytworzonych pod kątem, preferencji indywidualnych producentów z jednej oraz niedostosowanych do potrzeb odbiorców nadwyżek podaży środków produkcji z drugiej strony.

Głównie bodźcowe oddziaływanie zasady korekty na postępowanie producentów wnosi elementy żywiowości w procesy tworzenia i podziału dochodu narodowego i uniemożliwia realizację podstawowego warunku równowagi na rynku środków spożycia. Potwierdza się, że to, co w skali mikroekonomicznej wydaje się celowe, może nie odpowiadać potrzebom i możliwościom rozwoju gospodarki jako całości. Przyjmując nawet, że zasada korekty jako sposób kontroli dodatkowego funduszu indywidualnych producentów funkcjonuje sprawnie, nie można uznać jej adekwatności do makroekonomicznej kontroli funduszu płac. Tym bardziej w związku z pochodnymi konsekwencjami jej działania na realizację pozostałych procesów podziału: niepożądanym nadmiernym wzrostem funduszu akumulacji społecznej oraz nieproduktywnym przeznaczeniem części nagromadzonych zasobów i wygosparowanego czystego dochodu społeczeństwa na urealnienie wartości zapasów środków produkcji i środków spożycia.

2. Działanie instytucji legalizujących wykazywane przez indywidualnych producentów przekroczenia funduszu płac, pogłębia niepożądany wpływ zasady korekty na strukturę źródeł kreacji funduszu płac, zarazem i na strukturę rzeczową produktu społecznego i dochodu narodowego. Podejmowanie decyzji uznających te przekroczenia de facto — mimo normatywnego określenia przyczyn przyjmowanych za podstawę ich legalizacji — z mikroekonomicznego punktu widzenia, nie zapewnia ich każdorazowej zgodności z preferencjami społecznymi. Nadto oznacza sui generis uznanie ekonomicznie nieuzasadnionej kreacji funduszu płac (wy-

rażającej nieprawidłowości wewnątrzzakładowej gospodarki przedsiębiorstw), oraz przejmowanie współodpowiedzialności za gospodarkę funduszem płac producentów przez aparat kontrolujący lub nadrzędny, co nie sprzyja poprawie społecznej dyscypliny płacy i pracy.

Przedsięwzięcia redukujące wprostproporcjonalność automatycznej korekty jednostkowych planów funduszu płac nie zneutralizowały ujemnego wpływu tej zasady na funkcjonowanie kontroli również w skali makroekonomicznej.

3. Przyjęta za podstawę kontroli funduszu płac zasada proporcjonalności umożliwiając odchylenie struktury nakładów i wyników (produkcji od preferencji społecznych w ramach kontrolowanej produktywności funduszu płac, sprzyja jego nie uzasadnionej kreacji, wyrażającej stały nacisk na płace pracowników przedsiębiorstw i związane z jego realizacją nieprawidłowości wewnątrzzakładowej gospodarki funduszem płac producentów.

Szczególnie istotne z makroekonomicznego punktu widzenia jest związane z tym oddziaływanie zasady proporcjonalności, nastawiające producentów na niski stopień przetwarzania zużywanych surowców i półfabrykatów. Rezultatem tego oddziaływania jest — obok realizacji planowanego funduszu płac przez producentów mimo maksymalizacji udziału nakładów rzeczowych w kosztach wytwarzania — angażowanie funduszu płac w planowej i ponadplanowej produkcji zaspokajającej sztuczny, dodatkowy popyt na przedmioty pracy, wynikający właśnie z niskiego stopnia ich przetwarzania. Proces ten niewątpliwie kumulatywny, realizowany głównie w ramach przemysłu środków wytwarzania powoduje dodatkowe zapotrzebowanie na fundusz płac zarówno w rocznych, jak i w dłuższych okresach czasu. Wpływa więc na kształtowanie struktury źródeł kreacji funduszu płac sprzyjającej presji wywieranej na rynku środków spożycia przez fundusz nabywczy pracowników (głównie zatrudnionych w przemyślech działu I) nie tylko w skali jednego roku.

Również istotny jest — związany z nastawianiem producentów na niski stopień przetwarzania zużywanych materiałów, a także na maksymalizację udziału akumulacji finansowej w wartości produkcji wpływ zasady proporcjonalności na poziom użyteczności produkcji. Powodując niedostosowanie użyteczności produkcji do potrzeb odbiorców bądź do ceny produktu jest on przyczyną nieplanowanego narastania zapasów, których przeznaczeniem jest równoważyć fundusz nabywczy ludności na rynku środków spożycia, bądź w inny sposób zapewniać pokrycie zaangażowanego w ich produkcji funduszu płac.

Ten wielostronny, ujemny wpływ zasady proporcjonalności na wykorzystywanie zasobów produkcyjnych — wydaje się, że czynnika minimum w naszej gospodarce — i wynikające stąd dalsze rozwarście nożyc

między funduszem nabywczym pracowników produkcji a efektywnie odpowiadającą preferencjom konsumentów podażą środków spożycia, przesądza o nieprzydatności zasady proporcjonalności do makroekonomicznej kontroli funduszu płac. Tym bardziej, że stymulowane jej działaniem zmiany struktury nakładów i wyników produkcji realizowane są przez producentów przeważnie jako niezbędny warunek ekonomicznie nie uzasadnionej kreacji funduszu płac.

4. Nie uzasadnionej realnym nakładem pracy kreacji funduszu płac sprzyja wreszcie brak (mechanizmu samoregulacji w organizacji kontroli funduszu płac. Braku neutralizacji nieuzasadnionych — wykazywanych przez indywidualnych producentów — przekroczeń funduszu płac nie uzasadnia ogólne bilansowanie się tych przekroczeń z oszczędnościami w rachunku globalnym wszystkich przedsiębiorstw podlegających kontroli funduszu płac. Inna bowiem może być struktura oszczędności, a inna przekroczeń funduszu płac, jak również zupełnie inne są zazwyczaj ich przyczyny. Brak mechanizmu samoregulacji to nie tylko określone oddziaływanie kontroli funduszu płac na postępowanie indywidualnych producentów, ale również wpływ tej organizacji na strukturę źródeł kreacji funduszu płac i dostosowanie funduszu nabywczego pracowników produkcji do efektywnej podaży środków spożycia.

Przekroczeń funduszu płac producentów działu I nie kompensują oszczędności producentów działu II, oznaczające w zasadzie znacznie większe od ich wartości zmniejszenie podaży środków spożycia. Przekroczeń funduszu płac producentów działu II, jeśli wynikają one z zaangażowania funduszu płac w produkcji nie odpowiadającej potrzebom odbiorców (takie nie zawsze ujawnia system korekty), nie kompensują oszczędności pozostałych producentów działu II.

Podstawowe założenia systemu korekty okazują się więc niedostosowane do potrzeb makroekonomicznej kontroli funduszu płac nawet przy założeniu, że plany funduszu płac i stosowane mierniki produkcji pozwalają na prawidłowe określenie planowanej produktywności funduszu płac. Funkcjonowanie systemu korekty w skali całej gospodarki sprowadza się — ujmując lapidarnie — do równoczesnego stymulowania dodatkowego funduszu nabywczego pracowników produkcji i ograniczania efektywnej podaży środków spożycia.

Organizacja kontroli funduszu płac pozostaje więc w sprzeczności z podstawową zasadą funkcjonowania pieniężnego mechanizmu podziału produktów w warunkach równowagi. Wydaje się, że organizacja sprawnej, również z makroekonomicznego punktu widzenia, kontroli funduszu płac nie jest możliwa w ramach realizowanych dotychczas koncepcji zarówno kontroli, jak i dyrektywności funduszu płac.

THE SYSTEM OF CORRECTION AND THE FUNCTIONING OF MONETARY
DISTRIBUTION MECHANISM

S u m m a r y

The author discusses: 1) the influence of organized control of wages fund, known as the corrective system, on the structure of cost and effects of production, as well on the adjustment of the wage fund to the planned distribution of national income, 2) the causes of inefficiency of this system.

Simply speaking the functioning of the corrective system in the whole economy leads to a simultaneous stimulating of additional wages fund of the workers and limiting of the supply of consumption goods. In the author's opinion the corrective system is not in accordance with the basic principle of the functioning of monetary mechanism in distribution of products in balanced conditions; and from the macro-economical point of view it is not possible within the present conceptions of control and the directive character of the wages fund.